

ARHIMANDRIT GHEORGHE KAPSANIS
EGUMENUL SFINTEI MÂNĂSTIRI GRIGORIU
SFÂNTUL MUNTE ATHOS

ÎNDUMNEZEIREA - SCOPUL VIETII OMULUI

EDITURA EVANGHELISMOS
BUCURESTI 2006

Arhimandrit Gheorghe Kapsanis
 Egumenul Sfintei Mănăstiri Grigoriu
 Sfântul Munte Athos

ÎNDUMNEZEIREA – SCOPUL VIETII OMULUI

Librie, la 17 aug., 2011.

Traducere din limba greacă
 de Ieroschim Ștefan Nuțescu
 SCHITUL LACU – SFÂNTUL MUNTE ATHOS

Editura «EVANGHELISMOS»

București – 2006

Ex nostris libris

Maria et Pontis

Traducere din limba greacă după originalul:

«Η θέωσις ως σκοπός της ζωής του ανθρώπου»,
του Αρχιμ. Γεωργίου Καψάνης,
Sfânta Mănăstire Grigoriu, 1997.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

GHEORGHE KAPSANIS, arhimandrit

Îndumnezeirea – scopul vieții omului / arhimandrit

Gheorghe Kapsanis ; trad.: ieroschimonah Ștefan Nuțescu. -
București: Evanghelismos, 2006

ISBN (10) 973-7812-37-9 ; ISBN (13) 978-973-7812-37-7

I. Nuțescu, Ștefan (trad.)

28

© Copyright

Pentru ediția de față, *Editura «Evanghelismos»*, care mulțumește Arhim. Gheorghe Kapsanis, Egumenul Sfintei Mănăstiri Grigoriu, Sfântul Munte Athos pentru generozitatea cu care i-a fost acordat dreptul traducerii și editării în limba română a prezentei cărți.

PROLOG

Este un lucru foarte îndrăzneț să vorbească cineva despre îndumnezeire, atunci când nu a gustat din ea. Cu toate acestea, am îndrăznit să facem ceva mai presus de puterile noastre, nădăjduind în mila marelui Dumnezeu și Mântuitorului nostru Iisus Hristos.

Ca să nu ascundem de frații noștri creștini ortodocși scopul suprem și ultim al vieții noastre, pentru care am fost creați.

Ca să devină limpede faptul că singura pastorație ortodoxă este pastorația îndumnezeirii și nu cea săvârșită după modelele apusene de perfecționare etică a omului, fără harul lui Dumnezeu.

Ca să dorim cu toții cele mai bune și astfel să ne luptăm pentru cele înalte, singurele în stare să potolească în profunzime setea sufletului pentru Absolut, pentru Dumnezeu Cel în Treime.

Ca să fim inundați de recunoștință față de Făcătorul și Creatorul nostru pentru

marele Său dar, îndumnezeirea noastră după har.

Ca să simțim faptul că Sfânta noastră Biserică este de neînlocuit, ca una ce este singura comuniune îndumnezeitoare de pe pământ.

Ca să se facă arătate măreția și adevărul Credinței noastre Ortodoxe, ca una ce este singura care învață și dăruiește mădularelor ei îndumnezeirea.

Ca să se mângâie sufletele noastre care, deși au fost otrăvite și întunecate de păcat, doresc să vadă lumina feții lui Hristos.

Milostive Doamne, binevoiește, întru dragostea Ta cea negrăită, și ne învrednicește să intrăm pe calea îndumnezeirii mai înainte de a pleca din această viață vremelnică!

Milostive Doamne, povățuiește spre căutarea îndumnezeirii pe frații noștri ortodocși, care nu se bucură deoarece nu cunosc măreția chemării lor de a se face dumnezei după har!

Milostive Doamne, povățuiește și pașii creștinilor eterodocși la cunoașterea Adevărului Tău, ca să nu rămână afară de camera Ta cea de nuntă, lipsiți de harul îndumnezeirii!

Milostive Doamne, miluiește-ne pe noi
și lumea Ta! Amin.

† Arhim. Gheorghe
Egumenul Sfintei Mănăstiri Grigoriu,
Sfântul Munte Athos

Însemnare: Lucrarea de față constituie prelucrarea omiliilor mele rostite la diferite date în unele orașe ale Greciei, în urma invitațiilor Prea Sfinților mitropoliți ai respectivelor eparhii.

În acest fel se va înțelege stilul acestei alcătuiți care conține extrase din omiliile înregistrate.

Menționez că subiectul acesta l-am dezvoltat de fiecare dată atunci când vorbeam undeva pentru prima oară, deoarece l-am considerat primordial pentru viața duhovnicească.

E. u. l.
M. & P. 7

1.1.1
2.1.1

ÎNDUMNEZEIREA - SCOPUL VIEȚII OMULUI

Subiectul legat de menirea vieții noastre este foarte serios, deoarece privește problema cea mai importantă pentru om: Care este scopul pentru care ne aflăm pe pământ. Dacă omul va lua o poziție corectă față de subiectul acesta, dacă își va afla adevărata sa menire, atunci va putea lua o atitudine corectă și față de problemele particulare ale vieții sale, precum sunt relațiile cu ceilalți oameni, studiile, meseria, căsătoria, zămisirea și creșterea copiilor. Însă dacă el nu va lua o poziție corectă față de această chestiune fundamentală, atunci va eșua și în împlinirea scopurilor vieții sale. Căci, ce sens pot avea aceste scopuri particulare, atunci când viața omenească nu are sens în totalitatea ei?

Chiar din primul capitol al Sfintei Scripturi se face cunoscut scopul vieții noastre, atunci când sfințitul scriitor ne spune că Dumnezeu a plăsmuit pe om „după chipul și asemănarea” Sa. Aici se vede marea dragoste pe care Dumnezeu Cel în Treime o are pentru om. Nu-l vrea în mod simplu o ființă cu oarecare harisme, cu oarecare însușiri, cu o oarecare superioritate față de restul creației, ci îl vrea Dumnezeu după har.

Din exterior omul apare ca fiind, simplu vorbind, o existență biologică asemenea celorlalte ființe vii, adică asemenea animalelor. Este desigur animal, dar un „animal... cu înclinație către Dumnezeu spre îndumnezeire”, precum spune Sfântul Grigorie Teologul (*Cuvânt la Botezul Domnului*, MPG 36, 324, 13). Este singura ființă ce se deosebește de toată creația, singura care poate deveni Dumnezeu.

„După chip” înseamnă harismele pe care Dumnezeu le-a dat numai omului, nu și celorlalte făpturi ale Lui, pentru ca omul să constituie chipul lui Dumnezeu. Aceste harisme sunt: mintea rațională, conștiința, liberul arbitru, adică libertatea, puterea creativă, dragostea și dorul de absolut și

de Dumnezeu, conștiința personală de sine și toate celelalte care îl fac pe om să fie mai presus de tot restul creației – ființele vii. Adică îl fac să fie om și personalitate. Cu alte cuvinte, toate cele care îl fac pe om să fie persoană, sunt harismele cele „după chip”.

Având pe cele „după chip”, omul este chemat să dobândească și pe cele „după asemănare”, adică îndumnezeirea. Creatorul, Dumnezeu după fire, îl cheamă pe om să devină dumnezeu după har.

Prin urmare, harismele cele „după chip” au fost date de Dumnezeu omului ca să ajungă foarte sus, să izbutească cu ele asemănarea sa cu Dumnezeu și Făcătorul său, să aibă nu o legătură exterioară, morală, cu El, ci o unire personală cu Creatorul său.

Este poate foarte îndrăzneț chiar și numai a spune și a gândi că scopul vieții noastre este să devenim dumnezei după har. Dar Sfânta Scriptură și Sfinții Părinți ai Bisericii nu ne-au ascuns lucrul acesta.

Din nefericire, există la oamenii din afara Bisericii, dar și la mulți din lăuntrul ei, o lipsă de cunoaștere, fiindcă ei cred că scopul vieții noastre este, în cel mai bun

caz, îmbunătățirea noastră morală, adică să devenim oameni mai buni. În timp ce Evanghelia, Tradiția Bisericii și Sfinții Părinți ne învață că nu este acesta scopul vieții noastre, adică să devină omul mai bun decât este, mai moral, mai drept, mai înfrânat, mai cu luare aminte. Toate acestea trebuie să se facă, dar ele nu constituie scopul principal, scopul final, pentru care Făcătorul și Creatorul nostru l-a plăsmuit pe om. Dar care este acest scop? Îndumnezeirea. Adică unirea omului cu Dumnezeu nu într-un mod exterior sau sentimental, ci ontologic, real.

Atât de sus îl așează pe om antropologia ortodoxă. Dacă comparăm antropologiile tuturor sistemelor filozofice, sociale, psihologice cu antropologia ortodoxă, vom constata foarte ușor cât de sărace sunt ele, cât de neconforme sunt cu marea năzuință a omului către ceva foarte înalt și adevărat în viața lui.

Fiindcă omul este „dumnezeu după chemare”, adică a fost plăsmuit pentru a deveni dumnezeu, atunci când nu se află pe calea îndumnezeirii, simte un gol înăuntrul său, își dă seama că ceva nu merge bine. Nu se bucură nici atunci când în-

cearcă să-și umple acest gol cu alte activități. Își poate anestezia sinele, își poate făuri o lume imaginară, dar în același timp săracă, mică, limitată, pentru a se izola, pentru a se întemnița și el însuși într-însa. Își poate organiza viața în așa fel încât să nu rămână aproape niciodată liniștit, singur cu sine însuși. Prin zgomote, prin tensiunea zilnică, prin televizor, prin radio, prin continuă fugă după informare, el poate încerca, ca într-o narcoză, să uite, să nu mai gândească, să nu se neliniștească, să nu-și aducă aminte că nu merge corect și că s-a abătut de la scopul său.

Dar în cele din urmă sărmanul om contemporan nu află odihnă până ce nu găsește acel ceva mai înalt, care există într-adevăr în viața lui, și care este cu adevărat frumos și creator.

Se poate uni omul cu Dumnezeu? Poate avea comuniune cu El? Poate deveni dumnezeu după har?

ÎNTRUPAREA LUI DUMNEZEU – TEMEIUL ÎNDUMNEZEIRII OMULUI

Sfinții Părinți ai Bisericii noastre spun că Dumnezeu S-a făcut om ca să-l facă pe om dumnezeu. Omul n-ar fi izbutit să ajungă la îndumnezeire dacă Dumnezeu nu S-ar fi întrupat.

În vremurile de dinainte de Hristos s-au arătat mulți oameni înțelepți și virtuoși. De pildă vechii elini au ajuns la o măsură destul de înaltă în filozofia despre bine și despre Dumnezeu. Filozofia lor conținea semințe de adevăr, așa numita „rațiune seminală”. Erau de altfel oameni foarte religioși, nu erau deloc atei așa cum încearcă să-i prezinte unii contemporani care nu cunosc bine lucrurile. Desigur că nu-L cunoșteau pe adevăratul Dumnezeu, erau închinători la idoli, însă erau foarte evlavioși, având frică de zeii lor. De aceea, toți

pedagogii, dascălii sau liderii politici și culturali, inconsecvenți față de memoria neamului elen, care încearcă să scoată din sufletul poporului nostru dreptcredincios credința în Dumnezeu, – desigur, fără consimțământul lui –, îndrăznesc prin acestea să îi aducă o „insultă”, în înțelesul arhaic al cuvântului. Îndrăznesc de fapt să-i anuleze identitatea de neam, deoarece tradiția noastră din cele mai vechi timpuri și până astăzi este o tradiție de evlavie și respect față de Dumnezeu, pe care s-a întemeiat și se întemeiază și astăzi prinosul cultural oferit de elenism întregii lumi.

În filozofia vechilor elini se distinge o nostalgie după Dumnezeu necunoscut, după experiența lui Dumnezeu. Ei erau credincioși, evlavioși, dar nu aveau cunoașterea corectă și integrală a lui Dumnezeu, le lipsea comuniunea cu El. De aceea îndumnezeirea nu era cu putință pentru ei.

În Vechiul Testament, de asemenea, existau oameni dreți și virtuoși. Dar unirea deplină cu Dumnezeu, îndumnezeirea, devine posibilă, realizabilă, doar odată cu întruparea Cuvântului lui Dumnezeu.

Acesta este și scopul pentru care Dumnezeu S-a făcut om. Dacă scopul vie-

ții omului ar fi fost să devină în mod simplu mai bun din punct de vedere moral, nu ar fi fost nevoie să vină Hristos în lume, să împlinească tot acest plan al economiei dumnezeiești, al întrupării Sale: crucea, moartea, învierea Sa, adică toate cele despre care noi creștinii credem că s-au făcut prin Hristos. Căci neamul omenesc ar fi putut fi învățat să devină moralicește mai bun numai prin prooroci, prin filozofi, prin oameni drepti și prin învățători.

Știm că Adam și Eva au fost înșelați de diavolul și au voit să devină dumnezei, nu însă împreună-lucrători cu Dumnezeu, nu cu smerenie, cu ascultare și cu dragoste, ci încrezându-se în puterea și voia lor proprie, într-un mod egoist și autonom. Așadar, esența căderii este egoismul. În acest fel, adoptând egoismul și suficiența de sine, s-au despărțit de Dumnezeu și, în loc să ajungă la îndumnezeire, au dobândit exact contrariul: moartea duhovnicească.

Așa cum spun Sfinții Părinți ai Bisericii noastre, Dumnezeu este viață. Așadar, oricine se desparte de Dumnezeu, se desparte de viață. De aceea consecința neascultării celor întâi zidiți a fost moartea trupească și duhovnicească.

Cunoaștem cu toții consecințele căderii. Despărțirea de Dumnezeu l-a aruncat pe om într-o viață carnală, dobitocească și de tip demonic. Creația cea strălucită a lui Dumnezeu a căzut grav bolnavă, aproape moartă. Chipul lui Dumnezeu în om s-a întunecat. După cădere, omul nu mai are posibilitățile pe care le avea mai înainte de a păcătui, pentru a înainta spre îndumnezeire. Omul, în starea aceasta de boală grea, aproape mort, nu se mai poate reorienta către Dumnezeu. Este nevoie de o nouă rădăcină în omenire. E nevoie de un om nou care să fie sănătos și să poată orienta iarăși libertatea omului spre Dumnezeu.

Această rădăcină nouă, acest om nou este Dumnezeu-Omul Iisus Hristos, Fiul și Cuvântul lui Dumnezeu, Care Se întrupează, devenind astfel pentru omenire rădăcina cea nouă, noul început, aluatul cel nou al umanității.

Prin întruparea Cuvântului – așa cum teologhisește Sfântul Grigorie Cuvântătorul de Dumnezeu – se realizează o a doua comuniune între Dumnezeu și oameni. Prima comuniune a fost cea din rai. Dar aceea s-a destrămat. Omul s-a despărțit de Dumnezeu. Acum însă bunul Dumnezeu a

iconomisit o altă comuniune, a doua, adică unirea lui Dumnezeu cu oamenii, unire care să nu se mai poată destrăma. Fiindcă această a doua comuniune a lui Dumnezeu cu oamenii se face în persoana lui Hristos.

Hristos Dumnezeu-Omul, Fiul și Cuvântul lui Dumnezeu-Tatăl, are două firi desăvârșite: cea dumnezeiască și cea omenească. Aceste două firi desăvârșite se unesc în mod „neamestecat, neschimbat, neîmpărțit și nedespărțit”, într-o singură persoană, cea a lui Hristos, după definiția oficială a Sinodului al IV-lea Ecumenic de la Calcedon, care, în rezumat, constituie panoplia teologică cea în Duhul Sfânt a Bisericii noastre Ortodoxe împotriva a tot felul de erezii hristologice din toate veacurile. Avem așadar un singur Hristos în două firi, cea dumnezeiască și cea omenească.

De acum, firea omenească – prin unirea ipostatică a celor două firi în persoana lui Hristos – este definitiv unită cu firea dumnezeiască. Fiindcă Hristos este Dumnezeu-Om de-a pururi. Ca Dumnezeu-Om S-a suit la cer. Ca Dumnezeu-Om stă de-a dreapta Tatălui. Ca Dumnezeu-Om va veni să judece lumea la a Doua Venire. Deci firea omenească este acum întroni-

zată în sânurile Sfintei Treimi. Nimic nu mai poate despărți firea omenească de Dumnezeu. De aceea acum, după înomnirea Domnului, oricât de mult am păcătui, oricât de mult ne-am depărta de El, dacă vom voi să ne unim iarăși cu Dumnezeu, prin pocăință, vom reuși acest lucru. Ne putem uni cu El, putem deveni dumnezei după har.

CONTRIBUȚIA NĂSCĂTOAREI DE DUMNEZEU LA ÎNDUMNEZEIREA OMULUI

Așadar, Domnul Iisus ne dă această posibilitate să ne unim cu Dumnezeu și să ne îndreptăm spre menirea pe care El a rânduit-o omului dintru început. De aceea El este numit în Sfânta Scriptură calea, ușa, păstorul cel bun, viața, învierea, lumina. El este noul Adam, care îndreaptă greșeala întâiului Adam. Întâiul Adam ne-a despărțit de Dumnezeu prin neascultarea și egoismul său. Al doilea Adam, Hristos, ne aduce din nou la Dumnezeu prin dragostea și ascultarea Sa față de Tatăl, ascultare până la moarte, și „moarte de cruce”. El orientează iarăși libertatea noastră în spre Dumnezeu, astfel încât dăruind-o Lui, să ne unim cu El.

Dar lucrarea noului Adam presupune lucrarea noii Eve, a Maicii Domnului, care

și ea a îndreptat greșeala vechii Eve. Eva a împins pe Adam în neascultare. Însă Eva cea nouă, Maica Domnului, contribuie la întruparea noului Adam, Care va povățui neamul omenesc la ascultarea față de Dumnezeu. De aceea, Stăpâna Născătoarea de Dumnezeu, ca primă persoană umană care a ajuns la îndumnezeire – desigur, într-un mod deosebit și irepetabil – în lucrarea mântuirii noastre n-a jucat numai un simplu rol de bază, ci unul absolut necesar și de neînlocuit.

Dacă Maica Domnului, prin ascultarea ei, nu i-ar fi dăruit lui Dumnezeu propria libertate și, așa cum spune Sfântul Nicolae Cabasila, marele teolog al secolului al XIV-lea, dacă n-ar fi spus „da” lui Dumnezeu, Dumnezeu nu S-ar fi putut întrupa. Deoarece Dumnezeu, Care i-a dat omului libertatea, n-ar fi putut-o încălca. Nu s-ar fi putut întrupa, dacă n-ar fi aflat un suflet atât de curat, prea sfânt și nepătat ca acela al Născătoarei de Dumnezeu, care să-și fi dăruit în întregime libertatea, voința și chiar pe sine însăși lui Dumnezeu, încât să-L atragă spre sine și spre noi.

Datorăm multe Maicii Domnului. De aceea și Biserica o cinstește și o laudă atât

de mult pe Născătoarea de Dumnezeu. De aceea Sfântul Grigorie Palama, rezumând Teologia patristică, spune că Maica Domnului este a doua după Sfânta Treime, că este dumnezeu după Dumnezeu, hotar între creat și necreat. *„Stă în fruntea celor mântuiți”*, după o altă expresie frumoasă a unui teolog al Bisericii noastre. Sfântul Nicodim Aghioritul, acest nou și nerătăcit luminător și dascăl al Bisericii, spune că înseși cetele îngerești sunt luminate de lumina pe care o primesc de la Maica Domnului.

De aceea ea este lăudată de Biserica noastră ca fiind *„cea mai cinstită decât heruvimii și mai slăvită fără de asemănare decât serafimii”*.

Întruparea Cuvântului și îndumnezeirea omului este taina cea mare a credinței și teologiei noastre.

Biserica noastră Ortodoxă trăiește acest fapt în fiecare zi prin Tainele ei, prin imnografia ei, prin icoanele ei, prin toată viața ei. Chiar și arhitectura unei Biserici Ortodoxe mărturisește lucrul acesta. Turla bisericilor, pe care este pictat Atotțiitorul, simbolizează pogorârea cerului pe pământ. Ea arată că Domnul *„a plecat cerurile și S-a pogorât”*; că Dumnezeu S-a făcut om

„și S-a sălășluit întru noi”¹, precum scrie Sfântul Evanghelist Ioan.

Deoarece S-a făcut om prin Născătoarea de Dumnezeu, o reprezentăm pe Maica Domnului în partea de sus a absidei altarului, ca să arătăm că Dumnezeu prin ea vine pe pământ la oameni. Ea este „*podul pe care a coborât Dumnezeu*” și „*căruța ce îi ridică de pe pământ la cer*”, cea mai încăpătoare decât cerurile, sălașul Celui neîncăput care a cuprins întru sine pentru mântuirea noastră pe Dumnezeul cel necuprins.

Apoi putem vedea reprezentați pe pereții bisericii pe oamenii îndumnezeiți. Pe cei care au devenit dumnezei după har, pentru faptul că Dumnezeu S-a făcut om. De aceea în bisericile noastre ortodoxe putem reprezenta nu numai pe Dumnezeu Cel întrupat, pe Hristos și pe Maica Sa cea curată, pe Stăpâna Născătoarea de Dumnezeu, ci și pe sfinți în jurul Atotțiitorului și mai jos de El. Pe toți pereții bisericii pictăm roadele Întrupării lui Dumnezeu: pe oamenii sfinți și îndumnezeiți.

Intrând deci într-o biserică ortodoxă și văzând pictura minunată, dobândim o experiență: aflăm care este lucrarea lui

¹ Ioan 1, 14.

Dumnezeu pentru om, care este scopul
vieții noastre.

În biserică toate vorbesc despre înome-
nirea lui Dumnezeu și despre îndumnezeirea
omului.

BISERICA - SPAȚIUL ÎNDUMNEZEIRII OMULUI

Cei care vor să se unească cu Hristos, și prin Iisus Hristos cu Dumnezeu Tatăl, știu că această unire se face în Trupul lui Hristos, care este Sfânta noastră Biserică Ortodoxă. Desigur, nu o unire cu esența dumnezeiască, ci cu firea omenească îndumnezeită a lui Hristos. Iar unirea aceasta cu Hristos nu este exterioară, nici în mod simplu morală.

Nu suntem discipolii lui Hristos așa cum unii oameni sunt discipolii unui filozof sau ai unui învățător, ci suntem mădule ale Trupului lui Hristos, ale Bisericii. Biserica este Trupul lui Hristos real, nu moral, cum greșit au scris unii teologi care nu s-au adâncit în duhul Sfintei Biserici. Hristos ne ia pe noi creștinii, în ciuda nevredniciei și păcătoșeniei noastre, și ne încorporează în Trupul Său, ne face mădula-

rele Lui. Și astfel devenim cu adevărat mădulare ale Trupului lui Hristos, și nu în chip moral, ci așa cum spune Sfântul Apostol Pavel: „*Mădulare suntem ale trupului Lui, din carnea Lui și din oasele Lui*”².

Desigur, potrivit cu starea duhovnicească pe care o au creștinii, uneori ei sunt mădulare vii ale Trupului lui Hristos, iar alteori moarte. Dar și moarte fiind, nu încetează să fie mădulare ale Trupului lui Hristos. De pildă, unul care este botezat, a devenit mădular al Trupului lui Hristos. Dacă însă nu se mărturisește, nu se împărtășește, nu trăiește o viață duhovnicească, este un mădular mort al Trupului lui Hristos. Dar atunci când se va pocăi, îndată începe să primească viața dumnezeiască. Acesta îl adapă, făcându-l un mădular viu al Trupului lui Hristos. Unul ca acesta nu are nevoie să se boteze din nou. Cel nebotezat însă nu este mădular al Trupului lui Hristos, chiar dacă trăiește o viață morală, în sens uman. Ca să devină un mădular al Trupului lui Hristos, ca să fie încorporat în Hristos, trebuie să se boteze.

² Efeseni 5, 30.

Și fiindcă suntem mădulare ale Trupului lui Hristos ni se dăruiește viața lui Hristos, care devine viața noastră. Și astfel ne însușim, ne mântuim și ne îndumnezeim. Nu ne-am fi putut îndumnezei dacă Hristos nu ne-ar fi făcut mădulare ale Trupului Său cel sfânt. Nu ne-am fi putut mântui, dacă n-ar fi existat Sfintele Taine ale Bisericii noastre, care ne fac de un trup cu Hristos și, așa cum spun Sfinții Părinți, ne fac de un trup și de un sânge cu Hristos. Ne fac, adică, să fim un trup și un sânge cu Hristos.

Ce mare binecuvântare este să ne împărtășim cu Preacuratele Taine! Hristos se face al nostru, viața lui Hristos se face a noastră, Sângele Lui se face sângele nostru. De aceea Sfântul Ioan Gură de Aur spune că Dumnezeu nu are de dat nimic mai mult omului decât ceea ce-i dă în Sfânta Împărtășanie. Nici omul nu poate cere nimic mai mult de la Dumnezeu, decât ceea ce primește de la Hristos în Sfânta Împărtășanie.

Așadar botezați, miruiți, mărturisiti, ne împărtășim cu Trupul și Sângele Domnului și ne facem și noi dumnezei după har, ne

unim cu Dumnezeu și nu mai suntem străini, ci casnici ai Lui.

În Biserică, unde ne unim cu Dumnezeu, trăim această realitate nouă pe care Hristos a adus-o în lume: creația cea nouă. Aceasta este viața Bisericii, a lui Hristos, care se face și a noastră ca dar al Sfântului Duh.

În Biserică toate conduc la îndumnezeire. Sfânta Liturghie, Tainele, cultul, propovăduirea Evangheliei, postul, toate spre aceasta îndrumă. Biserica este singurul loc de îndumnezeire.

Biserica nu este o fundație socială, culturală sau istorică, asemenea altor instituții din lume. Lumea se poate să aibă instituții, fundații și alte lucruri bine organizate, însă Biserica noastră Ortodoxă este spațiul unic și irepetabil al comuniunii lui Dumnezeu cu omul, al îndumnezeirii omului. Nicăieri altundeva omul nu poate deveni dumnezeu decât în Biserică. Nici în universități, nici în instituțiile de asistență socială, nici în oricare alt loc frumos și bun pe care-l are lumea. Toate acestea, oricât de bune ar fi, nu pot oferi ceea ce oferă Biserica.

De aceea, oricât ar progresa instituțiile și sistemele lumesti, ele niciodată nu vor putea înlocui Biserica.

E posibil ca noi, oameni neputincioși și păcătoși, să trecem uneori prin încercări și greutăți în Biserică. Este posibil să se întâmple și sminteli în sânurile Bisericii. Și acestea se întâmplă deoarece în Biserică suntem în drum spre îndumnezeire și este foarte firesc să existe și slăbiciuni omenești. Nu suntem dumnezei, ci devenim. Însă, oricât s-ar întâmpla acestea, noi niciodată nu vom pleca din Biserică, deoarece numai în ea avem posibilitatea unică de a ne uni cu Dumnezeu.

De pildă, când mergem la biserică și întâlnim acolo pe unii care nu iau aminte la Sfânta slujbă și discută între ei, distrăgându-ne atenția, atunci ne vine un gând, chipurile binecuvântat, care ne spune: „Ce câștigi prin venirea la Biserică? De ce nu stai mai bine acasă, unde ai și mai multă liniște și confort ca să te rogi?”

Noi însă trebuie să-i replicăm acestui gând viclean:

– Da, voi avea, poate, mai multă liniște exterioară acasă, dar nu voi avea harul lui Dumnezeu care să mă îndumnezeiască și să mă sfințească. Nu-L voi avea pe Hristos, Care este prezent în Biserica Sa. Nu voi avea Sfântul Său Trup și Cinstul Său

Sânge, care se află în sfințita Sa Biserică, pe Sfânta Masă. Nu voi participa la Cina cea de Taină a Sfintei Liturghii. Voi fi separat de frații mei întru Hristos, cu care împreună alcătuim Trupul lui Hristos.

Așadar, orice s-ar întâmpla, noi nu vom pleca din Biserică, deoarece numai în ea aflăm calea ce duce la îndumnezeire.

ÎNDUMNEZEIREA ESTE POSIBILĂ PRIN LUCRAREA ENERGIIILOR NECREATE ALE LUI DUMNEZEU

În Biserica Ortodoxă a lui Hristos omul poate ajunge la îndumnezeire, deoarece, potrivit cu învățătura Sfintei Scripturi și a Sfinților Părinți, harul lui Dumnezeu este necreat. Dumnezeu nu este numai esență, așa cum cred apusenii, ci este și energie. Dacă Dumnezeu ar fi numai esență, nu ne-am putea uni și împărtăși cu El, deoarece esența Lui Dumnezeu este înfricoșătoare și inaccesibilă omului, după spusă: „Nu va vedea omul fața Mea și să trăiască”³.

Să dăm un exemplu din sfera omească. Dacă vom apuca cu mâna un cablu electric neizolat, vom muri. Însă, atunci când vom lega un bec de acel cablu, vom fi luminați. Vom vedea și ne vom bucura de

³ Ieșire 33, 20.

energia curentului electric, care ne ajută. Însă esența lui n-o putem prinde cu mâna. Să ne fie îngăduit să spunem că ceva asemănător se întâmplă și cu energia necreată a lui Dumnezeu.

Dacă ne-am putea uni cu esența lui Dumnezeu, am deveni și noi dumnezei după esență. Adică toate ar deveni dumnezei, ar exista o confuzie și, în esență, nimic n-ar fi Dumnezeu. Cum cred în religiile orientale, de pildă în hinduism, unde Dumnezeu nu este o existență personală, ci o putere confuză împrăștiată în toată lumea, în oameni, în animale și în lucruri (panteism).

Dacă Dumnezeu ar avea numai esența divină incomunicabilă, fără energiile Sale, ar rămâne un Dumnezeu închis în sine, lipsit de comuniune cu fapăturile Lui.

Dumnezeu, potrivit învățaturii teologice ortodoxe, este Unime în Treime și Treime în Unime. Așa cum spun Sfinții Maxim Mărturisitorul, Dionisie Areopagitul și alți Sfinți Părinți, Dumnezeu este plin de o dragoste sfântă pentru fapăturile Sale. Datorită acestei iubiri extatice și nesfârșite, El iese din Sine Însuși și caută să se unească cu ele. Iar aceasta se exprimă și se înfăptuiește prin energia Sa sau, mai bine zis, prin energiile Sale.

Prin aceste energii necreate ale Sale, Dumnezeu a creat lumea și continuă să o susțină. Prin energiile Sale fințiale, El dă esență și ipostas lumii noastre. Este prezent în natură și susține întreg universul prin energiile Sale conservative. Îl luminează pe om cu energiile Sale luminătoare, îl sfințește cu energiile Sale sfințitoare și îl îndumnezeiește prin energiile Sale îndumnezeitoare. Așadar, prin energiile Sale necreate Dumnezeu cel Sfânt intră în natură, în lume, în istorie, în viața oamenilor.

Energiile lui Dumnezeu sunt energii dumnezeiești. Sunt și ele Dumnezeu, dar fără să fie esența Lui. Sunt Dumnezeu și de aceea ele îl îndumnezeiesc pe om. Dacă energiile lui Dumnezeu n-ar fi dumnezeiești, energii necreate, atunci n-ar fi Dumnezeu, și ele nu ne-ar putea îndumnezei și uni cu Dumnezeu. Atunci între Dumnezeu și oameni ar exista o prăpastie de netrecut. Însă, datorită faptului că Dumnezeu are energii necreate prin care El se unește cu noi, putem avea comuniune cu El și ne putem uni cu harul Său, fără să ne identificăm cu Dumnezeu, așa cum s-ar întâmpla dacă ne-am uni cu esența Lui.

E. n. l.

M. & P?

Ne unim aşadar cu Dumnezeu prin energiile Sale necreate şi dumnezeieşti şi nu prin esenţa Lui. Aceasta este taina Credinţei Ortodoxe şi a vieţii noastre. Lucrul acesta nu-l pot primi ereticii apuseni, deoarece sunt raţionalişti şi nu fac distincţie între esenţă şi energia lui Dumnezeu, spunând că Dumnezeu este numai esenţă. De aceea nici nu pot vorbi despre îndumnezeirea omului. Căci cum se va îndumnezei omul, de vreme ce nu recunosc că energiile dumnezeieşti sunt necreate, ci le consideră create? Şi cum poate ceva zidit, adică ceva exterior lui Dumnezeu, să îndumnezeiască pe omul cel zidit?

Pentru a nu cădea în panteism, ei nu vorbesc deloc despre îndumnezeire. Atunci care mai este, potrivit părerii lor, scopul vieţii omului? Doar o îmbunătăţire morală a lui. Aşadar, dacă omul nu se poate îndumnezei prin harul dumnezeiesc, prin energiile dumnezeieşti, atunci care este scopul vieţii lui? Doar să devină mai bun din punct de vedere moral? Însă desăvârşirea morală înseamnă foarte puţin pentru om. Nu este suficient să devenim mai buni ca înainte, să facem fapte morale. Căci ţinta noastră finală este unirea cu Dumnezeu

cel sfânt. Acesta este scopul pentru care a fost creat universul. Aceasta o dorim, aceasta este bucuria, fericirea, întregirea noastră.

Sufletul omului plăsmuit după chipul și după asemănarea lui Dumnezeu tânjește după Dumnezeu, însetează să se unească cu El. Oricât de moral și oricât de bun ar fi omul, oricâte fapte bune ar face, dacă nu-L află pe Dumnezeu, dacă nu se unește cu El, nu află odihnă, deoarece Însuși Dumnezeu cel sfânt a pus în om această sete sfântă, erosul divin, această dorință pentru unirea cu El, care este îndumnezeirea. Omul are înlăuntrul lui puterea dragosteii, pe care o primește de la Creatorul său, pentru a iubi adevărat, puternic și dezinteresat, așa cum Creatorul lui cel sfânt iubește lumea Sa, făpturile Sale. A se îndrăgosti de Dumnezeu, mișcat fiind de acest sfânt impuls iubitor și această forță iubitoare. Dacă omul n-ar avea chipul lui Dumnezeu înlăuntrul său, nu și-ar putea căuta prototipul. Fiecare dintre noi suntem chipul lui Dumnezeu, iar El este prototipul. Chipul caută prototipul și numai atunci când îl află se odihnește în el.

În veacul al XIV-lea s-a făcut o mare tulburare în Biserică, tulburare pricinuită

de un monah apusean pe nume Varlaam. Acesta a auzit că monahii atoniți vorbeau despre îndumnezeire. A aflat că după multă nevoință, curățire de patimi și multă rugăciune se făceau vrednici de a se uni cu Dumnezeu, de a-L experia și de a-L vedea pe Dumnezeu. A mai auzit că ei vedeau lumina cea necreată, pe care au văzut-o Sfinții Apostoli în timpul schimbării la Față a Mântuitorului Hristos pe muntele Tabor.

Varlaam însă, având duhul apusean, eretic și raționalist, nu putea sesiza autenticitatea acestor experiențe dumnezeiești ale smeriților monahi și astfel a început să-i acuze pe atoniți cum că sunt înșelați,eretici și închinători la idoli. El spunea că este cu neputință să vadă cineva harul lui Dumnezeu, și aceasta deoarece nu știa nimic despre deosebirea dintre esență și energie necreată în Dumnezeu.

Atunci harul lui Dumnezeu a ridicat un mare și luminat dascăl al Bisericii noastre, pe Sfântul Grigorie Palama Atonitul, arhiepiscopul Tesalonicului. Acesta, cu multă înțelepciune și luminare de la Dumnezeu, dar și din experiența personală, a spus și a scris multe lucrări, învățând, potrivit cu Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție a Bise-

ricii, că lumina harului lui Dumnezeu este necreată, este energie dumnezeiască. Că, într-adevăr, oamenii îndumnezeiți văd această lumină, ca experiența cea mai înaltă, cea mai de sus a îndumnezeirii și sunt văzuți în această lumină a lui Dumnezeu. Aceasta este slava lui Dumnezeu, strălucirea Lui, lumina taborică, lumina Învierii lui Hristos și a Cincizecimii și norul luminos al Vechiului Testament. Ea este adevărata lumină necreată a lui Dumnezeu și nu una simbolică, așa cum credea în mod eronat Varlaam și cei asemenea lui.

În continuare, întreaga Biserică, în trei mari Sinoade ținute la Constantinopol, a dat dreptate Sfântului Grigorie Palama și a propovăduit că viața în Hristos nu este simplu moralizarea omului, ci îndumnezeirea lui, care înseamnă participare la slava lui Dumnezeu, înseamnă vederea lui Dumnezeu, a harului Său, a luminii Sale necreate.

Datorăm multă recunoștință Sfântului Grigorie Palama fiindcă, prin iluminarea pe care a primit-o de la Dumnezeu, prin experiența și teologia sa, ne-a predanisit învățătura și experiența de veacuri a Bisericii referitoare la îndumnezeirea omului.

Creștinul nu este creștin doar pentru că poate vorbi despre Dumnezeu, ci este creștin deoarece poate avea experiența lui Dumnezeu. Și, așa cum atunci când iubști cu adevărat o persoană și conversezi cu ea, o simți, te bucuri de ea, tot astfel se întâmplă și în comuniunea omului cu Dumnezeu. Nu există doar o simplă legătură exterioară, ci unirea tainică a lui Dumnezeu cu omul în Sfântul Duh.

Până astăzi apusenii consideră că harul dumnezeiesc, adică energia lui Dumnezeu, este creat. Din păcate și aceasta este una din multele diferențe care trebuie luate în considerare în mod serios în cadrul dialogului teologic cu romano-catolicii. Diferențele de bază dintre Biserica Ortodoxă și papistași nu sunt numai Filioque, primatul și „infaibilitatea” papei, ci și cele prezentate mai sus. Dacă romano-catolicii nu acceptă faptul că harul lui Dumnezeu este necreat, nu ne putem uni cu ei, chiar de ar accepta toate celelalte. Căci cine va lucra îndumnezeirea dacă harul dumnezeiesc este creatură și nu energie necreată a Preasfântului Duh?

așeza pe fâgașul ce duce la îndumnezeire; nu poate primi harul dumnezeiesc; nu se poate uni cu Dumnezeu. Chiar și numai pentru a recunoaște că scopul vieții este îndumnezeirea, este nevoie de smerenie. Căci, cum vei recunoaște fără smerenie că scopul vieții tale este în afară de tine, este în Dumnezeu?

Cu cât omul trăiește mai egocentric, antropocentric și autonom, cu atât se consideră pe sine centru și scop al propriei vieți. Crede că se poate autodesăvârși, autodefini și autoîndumnezei. Acesta este de altfel și duhul civilizației, filozofiei și politicii contemporane, ce dorește să făurească o lume mai bună, mai dreaptă, dar care să aibă ca centru pe om, fără raportare la Dumnezeu, fără a recunoaște că Dumnezeu este izvorul a tot binele. Greșeala aceasta a făcut-o și Adam, care a crezut că poate deveni Dumnezeu, că se poate împlini numai cu propriile puteri. Această greșeală a lui Adam o fac toate umanismele, din toate epocile, care nu consideră absolut necesară pentru desăvârșirea omului comunicarea cu Dumnezeu.

Toate cele ortodoxe sunt teantropocentrice, adică au ca centru pe Dumnezeu-

Omul Hristos. Toate cele neortodoxe, protestantismul, papismul, masoneria, hiliastul, ateismul și orice altceva în afara Ortodoxiei au acest numitor comun: centrul este omul. La noi, ortodocșii, centrul este Dumnezeu-Omul Hristos. De aceea este ușor să devină cineva eretic, hiliast, mason și orice altceva, însă este greu să devină creștin ortodox. Ca să devii creștin ortodox trebuie să recunoști că centrul lumii nu ești tu, ci Hristos.

Prin urmare, începutul căii spre îndumnezeire este smerenia, adică să recunoaștem că scopul vieții noastre se află în afara noastră, se află în Părintele nostru, în Ziditorul și Creatorul nostru.

Avem nevoie de smerenie și pentru ca să vedem că suntem bolnavi, că suntem pătimiși, plini de neputințe și patimi.

Cel care pornește pe calea ce duce spre îndumnezeire trebuie să aibă smerenie permanentă pentru a se menține pe această cale. Căci de va primi gândul că prin propriile sale puteri înaintează și izbutește în toate, atunci pătrunde mândria înlăuntrul său. Pierde tot ce a câștigat și trebuie s-o ia de la început, să se smerească, să-și vadă propria neputință, propria slăbiciune

omenească și să nu se bazeze pe sine însuși. Trebuie să se bazeze pe harul lui Dumnezeu, ca să se poată afla continuu pe calea ce duce la îndumnezeire.

De aceea, citind viețile Sfinților, suntem impresionați de marea lor smerenie. Întrucât erau aproape de Dumnezeu, strălucea înlăuntrul lor lumina dumnezeiască, erau făcători de minuni, izvorători de mir, iar în același timp se considerau pe ei înșiși a fi foarte jos, foarte departe de Dumnezeu, mai răi decât toți oamenii. Dar tocmai această smerenie a fost cea care i-a făcut dumnezei după har.

b) Asceza

Sfinții Părinți ne spun de asemenea că îndumnezeirea urmează anumite stadii. Începe de la cele mai de jos și înaintează spre cele mai înalte. Având smerenia, începem cu pocăință și cu multă răbdare lupta noastră zilnică în Hristos, nevoia de a pune în lucrare poruncile lui Hristos, ca să ne curățim de patimi. Sfinții Părinți spun că înlăuntrul poruncilor Lui se ascunde însuși Dumnezeu, iar atunci când creștinul le împlinește cu dragoste și credință în Hristos, se unește cu El.

După Sfinții Părinți, acesta este primul stadiu al îndumnezeirii, care se numește și „făptuire”. Ea este instruirea practică, începutul căii spre îndumnezeire.

Firește, lucrul acesta nu este deloc ușor, deoarece lupta pentru dezrădăcinarea patimilor dinlăuntrul nostru este crâncenă. Este nevoie de multă osteneală, pentru ca, încet-încet, ogorul înțelenit dinlăuntrul nostru să se curățească de spinii și pietrele patimilor, pentru a fi cultivat duhovnicește, astfel încât să poată cădea în el sămânța cuvântului lui Dumnezeu și să rodească. Pentru a înfăptui acestea se cere o mare și neîncetată silire a sinelui nostru. De aceea Domnul nostru a spus că „împărăția lui Dumnezeu se ia cu sila și cei ce se silesc o răpesc pe ea”⁴. Și iarăși Sfinții Părinți ne învață: „Dă sânge și ia Duh”, adică nu poți primi Duhul Sfânt dacă nu-ți verși sângele inimii tale în lupta pentru curățirea de patimi și pentru dobândirea virtuților, care se săvârșește prin pocăința adevărată.

Toate virtuțile sunt înfățișările unei singure mari virtuți, virtutea dragostei. Atunci

⁴ Matei 11, 12.

când creștinul dobândește dragostea, dobândește toate virtuțile. Dragostea este aceea care alungă din sufletul omului pricina tuturor relelor și a tuturor patimilor, care, după Sfinții Părinți, este iubirea de sine. Toate relele dinlăuntrul nostru izvorăsc din iubirea de sine, care este dragostea bolnăvicioasă pentru noi înșine. De aceea Biserica noastră ne dă asceza ca leac împotriva acesteia. Fără asceză nu există viață duhovnicească, nici nevoință, nici sporire. Ne supunem, postim, priveghem, ne ostenim cu metaniile, cu statul în picioare la rugăciune, ca să ne curățim de patimile noastre. Dacă Biserica Ortodoxă va înceta să fie ascetică, va înceta să fie și ortodoxă. Nu-l va mai putea ajuta pe om să se curățească de patimile sale și să devină dumnezeu după har.

Sfinții Părinți ai Bisericii ne-au lăsat o învățătură antropologică amplă și profundă despre sufletul și patimile omului. Potrivit acestora, deosebim în suflet o parte rațională și una pasională. Cea pasională cuprinde și ea două părți, cea mânioasă (mâniетоare) și cea poftitoare. Partea rațională cuprinde energiile raționale ale sufletului, adică gândurile, cugetele. Partea

mânioasă cuprinde sentimentele pozitive și negative, dragostea și mânia. Cea poftitoare cuprinde dorințele bune ale virtuților și dorințele rele ale plăcerilor, ale desfătărilor, iubirea de bani, robia pântecelui, adorarea trupului și patimile trupesti. Dacă aceste trei părți ale sufletului, cea rațională, cea mânioasă și cea poftitoare nu se vor curăța, omul nu va putea primi în el harul lui Dumnezeu; nu se va putea îndumnezei. Partea rațională se curăță prin trezvie, care este păzirea neîncetată a minții de gânduri, adică păstrarea gândurilor celor bune și izgonirea celor rele. Partea mânioasă se curăță prin dragoste. Și, în sfârșit, cea poftitoare se curăță cu înfrânarea. Dar toate acestea la un loc se curătesc și se sfințesc prin rugăciune.

c) Sfintele Taine și rugăciunea

Hristos se sălășluiește în inima omului prin Sfintele Taine: Sfântul Botez, Mirungerea, Sfânta Mărturisire și Sfânta Împărtășanie. În creștinii ortodocși care se află în comuniune cu Hristos Dumnezeu, harul Său este într-înșii, în inima lor, tocmai pentru că sunt botezați, mirunși, spovediți și împărtășiți. Patimile însă acoperă harul

dumnezeiesc, precum cenușa scânteia. Prin asceză și rugăciune inima se curăță de pătimi, scânteia harului dumnezeiesc se reaprinde, iar credinciosul Îl simte în inima sa pe Hristos, Care este centrul existenței lui.

Orice rugăciune a Bisericii ajută la curățirea inimii. Dar în mod deosebit ajută rugăciunea „de un singur gând” sau rugăciunea minții sau rugăciunea inimii: „Doamne Iisuse Hristoase, miluiește-mă pe mine, păcătosul”. Această rugăciune, care dintru început s-a practicat în Sfântul Munte, are următorul avantaj: deoarece este „de un singur gând”, adică dintr-o singură propoziție, ne ajută să ne adunăm mai ușor mintea. Și, odată adunată, o adâncim în inimă, iar acolo stăm cu luare aminte ca ea să nu se ocupe cu alte lucruri sau cugetări, fie bune, fie rele, ci numai cu Dumnezeu.

Îndeletnicirea cu această rugăciune a inimii, care, cu harul lui Dumnezeu, poate deveni continuă cu timpul, este o întreagă știință, o artă sfântă, pe care Sfinții creștinței noastre o descriu, în amănunt, în scrierile lor sfinte, precum și în acea colecție mare de texte patristice numită „Filocalia”.

Așadar, rugăciunea aceasta îl ajută pe om și îi aduce bucurie. Iar când creștinul va spori în această Rugăciune și va trăi potrivit cu poruncile sfinte ale lui Hristos și ale Bisericii, atunci se va învrednici să primească experiența harului dumnezeiesc. Va începe să guste dulceața comuniunii cu Dumnezeu, să cunoască din experiență spusă „*Gustați și vedeți că bun este Domnul*”⁵. Pentru noi, ortodocșii, Dumnezeu nu este o idee, ceva la care doar cugetăm sau despre care discutăm ori citim, ci este Persoana cu Care intrăm într-o comuniune vie și personală, ceva pe care îl trăim, îl experimentăm.

Atunci vedem cât de mare și nespusă și inexprimabilă este fericirea de a-L avea pe Hristos înlăuntrul nostru și de a fi creștini ortodocși.

Pe creștinii care sunt în lume, în mijlocul diferitelor griji și preocupări zilnice, mult îi ajută să găsească fie și câteva minute de liniște ca să rostească această Rugăciune.

Desigur, îi sfințesc și toate celelalte lucrări și datorii duhovnicești, atunci când se fac cu smerenie și dragoste, însă este

⁵ Psalmi 33, 9.

nevoie și de rugăciune. Ar fi bine ca cel ce se roagă să facă aceasta într-o cameră liniștită, și, după puțină lectură duhovnicească sau după aprinderea candeliei și tămâiere, cât se poate de departe de zgomote și griji, după ce se liniștește, alungând orice fel de gânduri deșarte, să-și adâncească mintea în inimă și să rostească rugăciunea: „Doamne Iisuse Hristoase, miluiește-mă pe mine păcătosul (sau păătoasa)”. Câtă pace și putere dobândește sufletul din această liniștire după Dumnezeu! Cât de mult îl întărește ajutându-l ca și în celelalte ceasuri ale zilei să se păstreze liniștit, fără nervi, tensiune și angoasă, și să-și aibă toate puterile în armonie și unire!

Unii caută să dobândească puțină liniște sufletească prin metode artificiale în alte religii pline de înșelare și demonice, cum sunt cele zise orientale. Unii ca aceștia încearcă să afle o oarecare liniște prin exerciții exterioare, concentrare etc., ca să dobândească un oarecare echilibru al sufletului și trupului. Greșeala este că în toate acestea omul, care încearcă să uite felurile gânduri și lumea materială, de fapt nu dialoghează cu Dumnezeu, ci monologhează cu sine însuși. Adică sfârșește iarăși în antropocentrism și astfel eșuează.

EXPERIENȚE ALE ÎNDUMNEZEIRII

Experiențele îndumnezeirii sunt trăite în funcție de curăția sufletească a omului. Cu cât omul se curăță mai mult de patimi, cu atât mai înaltă va fi experiența pe care Dumnezeu îl va învrednici să o trăiască. Atunci va vedea pe Dumnezeu după cuvintele: „*Fericți cei curați cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu*”⁶.

Atunci când omul începe să se pocăiască, să se spovedească și să plângă pentru păcatele lui, primește primele experiențe ale harului lui Dumnezeu. Astfel de experiențe sunt mai întâi lacrimile pocăinței, care aduc bucurie nespusă în suflet și pacea adâncă ce urmează. De aceea și această întristare pentru păcatele noastre se numește „întristare făcătoare de bucurie”, precum a spus și Domnul în Fericirile

⁶ Matei 5, 8.

Lui: „*Fericiți cei ce plâng*⁷, *că aceia se vor mângâia*”⁸.

După aceea înaintează la stadii mai înalte, precum este iluminarea dumnezeiască, prin care se luminează mintea și vede cu alți ochi lucrurile, lumea, oamenii.

Atunci creștinul iubește și mai mult pe Dumnezeu. Și vin alte lacrimi, mai înalte, care sunt lacrimi de dragoste pentru Dumnezeu, lacrimi ale dragostei dumnezeiești. Acum nu mai plânge pentru păcatele sale, deoarece este încredințat că Dumnezeu i le-a iertat. Lacrimile acestea care aduc în suflet fericire, bucurie și pace sunt o experiență mai înaltă a îndumnezeirii.

După aceea omul dobândește nepătimirea, viața fără patimile cele stricătoare de suflet. Și atunci el devine pașnic, rămânând netulburat la orice atac exterior, slobozit fiind de mândrie, ură, pomenire de rău și poftă trupești.

Acesta este stadiul al doilea al îndumnezeirii, așa numita „contemplație”, în care omul curățit deja de patimi este luminat de către Sfântul Duh, dobândește strălucire

⁷ În grecește: „*Fericiți cei întristați...*”

⁸ Matei 5, 4.

și se îndumnezeiește. Contemplație înseamnă vedere. Contemplarea lui Dumnezeu înseamnă vederea lui Dumnezeu. Dar ca să poată vedea cineva pe Dumnezeu, trebuie să fie om îndumnezeit. Prin urmare, contemplarea lui Dumnezeu înseamnă și îndumnezeire.

Când omul se va curăți cu desăvârșire și se va dărui complet lui Dumnezeu, atunci va primi cea mai mare experiență a harului dumnezeiesc ce se poate da omului, care, după Sfinții Părinți, este vederea luminii necreate a lui Dumnezeu. Această lumină o văd cei foarte înaintați pe calea îndumnezeirii, care sunt însă foarte puțini în fiecare generație; o văd sfinții lui Dumnezeu și se văd și ei înșiși în ea. De aceea ei sunt pictați cu aureole în sfintele icoane.

De pildă, în viața Sfântului Vasile cel Mare, se spune că atunci când acesta se ruga în chilia sa, ceilalți îl vedeau – desigur, cei care îl puteau vedea – strălucind atât el cât și chilia sa înlăuntrul acestei lumini necreate a lui Dumnezeu, lumină a harului dumnezeiesc. În viețile multor noi sfinți mucenici ai Credinței noastre, citim că turcii îi supuneau unor chinuri înfricoșătoare și îi omorau, după care atârnavau

trupurile lor în piețele orașelor spre înfricoșarea celorlalți creștini. De multe ori însă în timpul nopții se vedea o lumină care înconjura trupurile lor. Iar acea lumină era atât de vizibilă și intensă, încât înșiși cotropitorii văzând cum prin aceasta se dovedește adevărul Credinței noastre, porunceau să le coboare trupurile ca să nu fie rușinați înaintea creștinilor, care vedeau cum Dumnezeu proslăvea pe sfinții Săi mucenici.

Harul îndumnezeirii păstrează nestricăcioase și trupurile sfinților, sfintele moaște, care izvorăsc mir și săvârșesc minuni. Așa cum spune Sfântul Grigorie Palama, după ce harul lui Dumnezeu se unește mai întâi cu sufletele sfinților, se sălășluiește apoi și în trupurile lor, sfințindu-le și pe ele. Și nu se sălășluiește numai în trupurile lor, ci și în mormintele lor, în icoanele lor și în bisericile lor. Iată de ce ne închinăm și sărutăm icoanele, sfintele moaște, mormintele și bisericile Sfinților. Deoarece toate acestea primesc din harul lui Dumnezeu pe care sfântul îl avea în sufletul său datorită unirii lui cu Dumnezeu, datorită îndumnezeirii lui.

De aceea în Biserică ne bucurăm de harul îndumnezeirii nu numai cu sufletul, ci și cu trupul nostru, deoarece și acesta, ostenindu-se împreună cu sufletul, se va și slăvi împreună cu el, ca templu al Sfântului Duh, care sălășluiește în el.

Harul acesta care izvorăște din Domnul cel Sfânt, din Dumnezeu-Omul Hristos, se revarsă peste Maica Domnului, peste Sfinți și apoi și peste noi, smeriții.

Este vrednic de consemnat faptul că nu toate experiențele trăite de creștin sunt cu adevărat experiențe ale îndumnezeirii și duhovnicești. Mulți au fost înșelați de experiențe diavolești sau psihologice. Ca să nu existe așadar primejdia înșelării și înrăuririi diavolești, trebuie să le spunem pe toate cu smerenie duhovnicului nostru, care, și prin iluminarea primită de la Dumnezeu, va discerne autenticitatea acestor experiențe de starea de înșelare și va îndruma corespunzător sufletul ce i se mărturisește. În general, ascultarea noastră față de duhovnic este unul din punctele esențiale ale călătoriei duhovnicești prin care dobândim duhul uceniciei în Hristos și prin care suntem asigurați că nevointa noastră, care ne va conduce la unirea

noastră cu Dumnezeu, este făcută după lege.

Un spațiu special de îndumnezeire, aflat de-a pururi în cadrul Bisericii, este și monahismul, unde monahii sfințiți se învrednicesc de experiențe înalte ale unirii lor cu Dumnezeu.

Și astfel, câți dintre monahi se fac părtași îndumnezeirii și sfințirii ajută întreaga Biserică. Căci, așa cum credem noi, creștinii, urmând Sfintei Tradiții cea de multe veacuri a Bisericii, nevoița monahilor are înrăurire pozitivă în viața fiecărui credincios nevoitor din lume. De aceea în Ortodoxia noastră poporul lui Dumnezeu are multă evlavie față de monahism.

De altfel, în Biserica noastră participăm la comuniunea Sfinților, trăim experiența și bucuria unității în Hristos. Prin aceasta vrem să spunem că înlăuntrul Bisericii nu suntem persoane izolate, ci o unitate, o frățietate, o comuniune frățească. Și nu numai între noi, ci și cu Sfinții lui Dumnezeu care încă mai trăiesc pe pământ sau au adormit. Căci creștinii nu pot fi despărțiți nici chiar prin moarte. Și aceasta pentru că ei sunt cu toții uniți în Trupul cel înviat al lui Hristos.

De aceea, în fiecare Duminică și de fiecare dată când se săvârșește Sfânta Liturghie, suntem cu toții prezenți în ea, împreună cu îngerii și sfinții tuturor veacurilor. Sunt prezente chiar și rudele noastre care au murit, bineînțeles, dacă ele sunt unite cu Hristos. Cu toții suntem acolo și avem o comuniune tainică între noi în Hristos, iar nu una exterioară.

Aceasta se poate vedea și la Proskomidie, unde, pe Sfântul Disc, în jurul Mielului Hristos, se așează părticelele Maicii Domnului, ale Sfinților și ale creștinilor vii și adormiți. Toate aceste părticele sunt confundate, după sfințirea Cinstitelor Daruri, în Sângele lui Hristos.

Aceasta este marea binecuvântare a Bisericii, și anume faptul că noi suntem mădulare ale ei și putem avea împărtășire nu numai cu Dumnezeu, ci și între noi, ca unii ce suntem mădulare ale Trupului lui Hristos.

Cap al acestui Trup Sfânt este însuși Hristos. Viața vine din cap în trup. Desigur, trupul are mădulare vii, dar are și mădulare care nu au aceeași însuflețire, nu sunt toate desăvârșit sănătoase. Așa suntem cei mai mulți dintre noi. Însă via-

ta, sângele cel sănătos, vine de la însuși Hristos și de la mădularele însuflețite ale Lui la cele mai puțin sănătoase, însănătoșindu-le și întărindu-le încet-încet și pe acestea. Iată de ce trebuie să fim în Biserică. Tocmai pentru a primi sănătate și viață, căci în afara Trupului Bisericii nu există această posibilitate de a ne întrema și a prinde viață.

Firește, toate acestea nu le dobândim dintr-odată. Creștinul ortodox trebuie să se nevoiască toată viața înlăuntrul Bisericii pentru ca încet-încet, cu ajutorul harului lui Dumnezeu, cu smerenie, pocăință, rugăciune și Sfintele Taine să se poată sfinți și îndumnezei.

Așadar acesta este scopul suprem al vieții noastre. Nu e atât de important la ce măsură duhovnicească vom ajunge. Importanță are nevoința noastră, pe care Dumnezeu o binecuvântează cu dărnicie, atât în veacul de acum cât și în cel viitor.

MULȚI OAMENI NU REUȘESC SĂ AJUNGĂ LA ÎNDUMNEZEIRE

Cu toate că suntem chemați să împlinim această înaltă menire, adică să ne unim cu Dumnezeu, să devenim dumnezei după har și să ne desfătăm de această mare binecuvântare, pentru care ne-a creat Făcătorul și Ziditorul nostru, noi trăim de multe ori ignorând cu totul acest mare și înalt scop al nostru. De aceea viața noastră se umple de nereușite.

Dumnezeu cel Sfânt ne-a creat pentru îndumnezeire. Prin urmare, dacă nu ne îndumnezeim, întreaga noastră viață este un eșec.

Să amintim câteva pricini ale acestui eșec.

a) Alipirea de grijile lumești

Se poate să săvârșim lucruri bune și frumoase: studii, meserie, familie, avere,

fapte filantropice. Când vedem și folosim cele din lume în mod euharistic, ca dar al lui Dumnezeu, atunci toate se leagă de El, devenind căi de unire cu Dumnezeu cel Sfânt. Dar dacă nu ne unim cu Dumnezeu, înseamnă că am eșuat, toate sunt inutile.

De obicei, oamenii eșuează deoarece sunt preocupați în viață de aceste scopuri secundare. Nu pun îndumnezeirea ca scop principal, ci sunt atrași de cele frumoase ale lumii acesteia, pierzându-le astfel pe cele veșnice. Se dedau în întregime celor secundare și uită că „*un singur lucru trebuie*”⁹.

Există, mai ales astăzi, o permanentă preocupare cu cele lumești, o legătură continuă, – poate că asta este și o uneltire a diavolului pentru a-i înșela și pe cei aleși –, din pricina cărora ne neglijăm mântuirea. De pildă, astăzi avem de studiat, de învățat, de citit și nu găsim timp să ne rugăm, să mergem la biserică, să ne spovedim și să ne împărtășim. Măine vom avea conferințe, consilii, responsabilități sociale și personale, cum dar să aflăm timp pentru Dumnezeu? Poimăine nuntă, griji familiale, ne este cu

⁹ Luca 10, 42.

neputință să ne ocupăm de cele duhovnicești. Îi repetăm și noi neîncetat lui Hristos: „Nu pot veni... Rogu-te să mă ierți”¹⁰.

Și astfel, toate aceste lucruri frumoase și legiuite își pierd valoarea. Ele capătă valoare numai atunci când se fac cu ajutorul harului lui Dumnezeu, adică atunci când ne străduim să le facem pe toate spre slava lui Dumnezeu. Dar și atunci când nu încetăm să râvnim după ceea ce este dincolo de studii, de meserie, de familie, de orice responsabilități și activități bune și sfinte: să însetăm după îndumnezeire. Atunci toate acestea își află sensul lor adevărat și perspectiva lor veșnică și ne aduc folos.

Domnul a spus: „Căutați mai întâi împărăția lui Dumnezeu și toate acestea se vor adăuga vouă”¹¹. Împărăția lui Dumnezeu este îndumnezeirea, dobândirea harului Preasfântului Duh. Atunci când vine harul dumnezeiesc și împărățește înlăuntrul omului, Dumnezeu împărățește în om. Iar prin oamenii îndumnezeiți vine harul lui Dumnezeu și la ceilalți oameni și la întreaga

¹⁰ Luca 14, 19-20.

¹¹ Matei 6, 33.

comunitate umană. Tot astfel învață Sfinții Părinți când spun că „*vie împărăția Ta*” din Rugăciunea Domnească înseamnă „*vie harul Sfântului Duh*”, care îl îndumnezeiește pe om atunci când vine.

b) Moralismul

Din păcate duhul moralismului, despre care am spus mai înainte, adică limitarea vieții creștine la o simplă îmbunătățire morală, a influențat negativ – destul de mult și la noi – cucernicia și viața duhovnicească a creștinilor. De multe ori, din pricina influenței teologiei apusene, încetăm să căutăm îndumnezeirea.

Însă procesul de a deveni mai buni din punct de vedere etic este un proces antropocentric, care are drept centru pe om. În acest proces, întâietate are efortul uman, iar nu harul lui Dumnezeu. Ea ne dă falsul simțământ că ne mântuiește starea noastră morală, iar nu harul dumnezeiesc. De aceea, îndreptând viața noastră pe o astfel de cale, nu avem adevărate experiențe ale lui Dumnezeu, iar sufletul nostru nu simte odihnă și nu-și poate potoli setea după Dumnezeu. Acest proces, care a eșuat la toate examenele la care a fost supus, ca

unul care nu reprezintă duhul autentic al Bisericii lui Hristos, este responsabil în mare măsură de ateismul și nepăsarea față de viața duhovnicească a multor semeni ai noștri și mai ales a tinerilor.

Noi, părinții, dascălii, clericii și toți slujitorii Bisericii, în catehezele și predicile noastre, în loc să vorbim despre o îmbunătățire morală seacă a omului, ar trebui să-i îndrumăm pe creștinii noștri pe calea ce duce la îndumnezeire, care este spiritul autentic și experiența Bisericii. De altfel, virtuțile, oricât de mari ar fi ele, nu constituie scopul vieții noastre creștine, ci mijloace și moduri ce ne pregătesc să primim îndumnezeirea, harul Sfântului Duh, așa cum învață Sfântul Serafim de Sarov.

c) Umanismul antropocentric

Umanismul autonom, ca sistem socio-filozofic, separat de Dumnezeu, îl conduce pe omul contemporan spre o cultură a iubirii de sine și, firește, la impas. El vrea să ne depărteze de credința noastră ortodoxă, chipurile în numele valorificării capacităților omului și al eliberării lui. Dar oare există pentru om o punere în valoare mai mare decât îndumnezeirea?

CONSECINȚELE ÎNAINȚĂRII PE CALEA ÎNDUMNEZEIRII

Biserica noastră Ortodoxă, prin Sfintele Slujbe, prin Teologia patristică, prin monahism, ne îndrumă pe calea îndumnezeirii, care este un proces teantropocentric, având drept centru pe Hristos, Dumnezeu-Omul.

Asta ne aduce multă bucurie în viață, atunci când cunoaștem măreția menirii pe care o avem, fericirea care ne așteaptă. Ea, prin făgăduința îndumnezeirii ne îndulcește durerea oricărei încercări și oricărui ne-
caz din viață.

Atunci când ne nevoim aspirând la îndumnezeire, se schimbă și atitudinea noastră față de semenii noștri, devenind mai bună, adică îi vedem pe ceilalți ca pe unii ce sunt părtași aceleiași chemări de a deveni dumnezei după har. Cât de multă

profunzime și esență primește atunci educația pe care o dăm copiilor noștri! Cât de plăcut lui Dumnezeu îi vor iubi și îi vor respecta atunci părinții pe copiii lor, simțind responsabilitatea și misiunea sfântă pe care o au față de ei, de a-i ajuta să ajungă la îndumnezeire, scopul pentru care, cu harul lui Dumnezeu, i-au adus în lume! Dar cum îi vor ajuta, dacă ei înșiși nu se îndreaptă spre acest scop, spre îndumnezeire? Oare câtă prețuire nu vom avea pentru noi înșine, fără egoism și mândrie potrivnică lui Dumnezeu, atunci când vom conștientiza că suntem creați pentru acest scop înalt!

Sfinții Părinți și teologii Bisericii spun că făcând astfel, adică depășind noi filozofia antropocentrică a egoismului și a iubirii de sine, devenim persoane adevărate, oameni adevărați. Atunci Îl vom întâmpina pe Dumnezeu cu dragoste și cuviință, iar pe semenul nostru cu prețuire și demnitate adevărată, văzându-l nu ca pe un vas al plăcerii și exploatării, ci ca un chip al lui Dumnezeu menit a se îndumnezei.

Cât timp suntem închiși în noi înșine, în eul nostru, suntem indivizi și nu persoane. Însă de îndată ce ieșim din existen-

ta noastră închisă în sine și, potrivit cu această educație a îndumnezeirii, începem, cu harul lui Dumnezeu, dar și cu împreună-lucrarea noastră, să iubim, să ne dăruim din ce în ce mai mult lui Dumnezeu și aproapelui nostru, atunci devenim persoane adevărate. Adică atunci când eul nostru va intra în comuniune cu Dumnezeu și cu aproapele, începem să găsim sinele nostru cel pierdut. Căci înlăuntrul comuniunii îndumnezeirii, pentru care am fost creați, ne putem deschide, putem comunica, ne putem bucura unul de altul cu adevărat, iar nu în mod egoist.

Acesta este și caracterul Sfintei Liturghii, în care învățăm să depășim interesul nostru strâmt și individual, spre care ne împinge diavolul, păcatul și patimile noastre, și să ne deschidem spre comuniunea jertfei și dragostei în Hristos.

Trăirea măreției acestei chemări, adică aceea de a deveni dumnezeu după har, îl eliberează și îl întregeste cu adevărat pe om.

Umanismul ortodox al Bisericii noastre se întemeiază pe această chemare înaltă a omului, de aceea îi și pune în valoare la maximum toate puterile.

Care alt umanism, oricât ar părea de progresist și de liberal, este atât de revoluționar ca umanismul Bisericii Ortodoxe, care îl poate face pe om dumnezeu? Un astfel de umanism cu adevărat înalt îl are numai Biserica.

De aceea, mai ales astăzi, când mulți încearcă să-i înșele pe oameni, și în mod special pe tineri, propunându-și umanismul lor mincinos care, în esență, îl schilodește pe om și nu îl întregesc, are mare însemnătate această intensificare a educației spre îndumnezeire a Bisericii.

CONSECINȚE ALE URMĂRII CĂII CARE NU DUCE LA ÎNDUMNEZEIRE

Astăzi tinerii caută experiențe. Ei nu se mulțumesc cu o viață materialistă, cu o societate raționalistă, așa cum le-o predăm noi cei mai mari. Copiii noștri, care sunt chipuri ale lui Dumnezeu, „*che-mați să devină dumnezei*”, caută ceva dincolo de formele raționale ale unei filozofii materialiste și ale învățământului ateu pe care li-l oferim. Caută experiențe de viață adevărată. Nu se mulțumesc numai să audă despre Dumnezeu, ci doresc experiența Lui, lumina Lui, harul Lui. Și, deoarece mulți dintre ei nu știu că Biserica are posibilitatea să-i satisfacă, are experiența de care ei însetează, în zadar caută să-și afle refugiul în diferite alte substitute ieftine, pentru a găsi în ele ceva în afara rațiunii sau mai presus de rațiune.

Și astfel, unii se îndreaptă spre misticismul oriental, cum ar fi cel de tip yoga,

iar alții spre ocultism sau gnosticism, iar în zilele acestea din urmă, din nefericire, chiar la satanism fățiș.

Nici în ceea ce privește comportarea morală ei nu cunosc vreo stavilă, de vreme ce, separată fiind și lipsită de esența și scopul ei, acela de a uni cu Dumnezeu Cel Sfânt, morala ajunge să nu mai aibă absolut nici un sens.

De aceea astăzi s-au înmulțit fenomenele tragice cum ar fi anarhismul și terorismul, prin care mulți tineri ce vor să-și satisfacă acel dinamism lăuntric pe care îl au se dedau la tot felul de fapte extreme și violențe împotriva semenilor lor. Și aceasta pentru că nu au avut parte de educația ce duce la îndumnezeire.

Majoritatea tinerilor, și nu numai ei, își risipesc timpul prețios și puterile dăruite de Dumnezeu pentru a se nevoi să ajungă la îndumnezeire, în vânăre de plăceri și adorarea trupului, lucruri care, din păcate, de multe ori și cu îngăduința statului, devin idoli contemporani, „dumnezeii” contemporani, pricinuind astfel mare vătămare trupurilor și sufletelor lor.

Alții, trăind fără de nici un ideal, se consumă în diferite preocupări fără scop și vă-

tămătoare, alții simt o desfățare în a alerga fără măsură pe drumuri, – sfârșind de multe ori accidentați sau chiar pierzându-și viața –, iar alții, după multe rătăcirii se predau fără condiții în stăpânirea demonică a drogurilor, acest nou flagel al veacului nostru.

Și, în sfârșit, destui sunt aceia care, după o viață relativ scurtă, plină de nereușite și dezamăgiri, conștient sau inconștient, pun capăt martiriului căutărilor lor zadarnice, recurgând, din păcate, la sinucidere, care este ultima treaptă a deznădejzii.

Toți acești copii care recurg la aceste fapte iraționale și tragice nu sunt niște idioti, ci sunt copiii lui Dumnezeu și ai noștri care, dezamăgiți de societatea materialistă și autarhică pe care le-o predăm, nu află adevărul și veșnicia pentru care au fost creați. Și aceasta pentru că nu i-am învățat că adevăratul scop al vieții omului este îndumnezeirea. De aceea, neaflând odihnă în nimic altceva, ajung la deznădejde, în formele ei extreme de mai sus.

Astăzi, destui păstori ai Bisericii noastre, arhieriei, preoți, duhovnici, dar și frați mireni, zilnic se jertfesc din dragoste de-

zinteresată în lucrarea de povăţuire a tinerilor noştri cu scopul îndumnezeirii lor. Le suntem recunoscători pentru jertfa şi prinosul lor, pentru lucrarea lor cea bineplăcută lui Dumnezeu, prin care, cu harul lui Dumnezeu, se mântuiesc şi se sfinţesc atâtea suflete pentru care a murit Hristos.

Cu smerenie ajută şi sprijină în această mare lucrare a Bisericii şi Sfântul Munte. Grădina Maicii Domnului, fiind un loc deosebit al sfinţirii şi al liniştirii după Dumnezeu, se desfătează de binecuvântarea îndumnezeirii, trăieşte comuniunea lui Dumnezeu, trăieşte intens experienţa harului Său, a luminii Sale. De aceea şi mulţi semeni ai noştri, în majoritatea lor tineri, se folosesc, se întăresc, renasc în Hristos chiar şi printr-un simplu pelerinaj la Sfântul Munte sau păstrând o legătură strânsă cu el. Şi astfel se bucură de Dumnezeu în viaţa lor şi încep să înţeleagă ce este Ortodoxia, viaţa creştină, nevoinţa duhovnicească şi câtă bucurie şi ce sens înalt oferă acestea existenţei lor. Ei gustă atunci din acest mare dar al lui Dumnezeu oferit omului, îndumnezeirea.

Aşadar, toţi păstorii Bisericii, teologii, dascăli să nu uităm de educaţia îndumnezeirii

prin care tinerii, dar și noi toți, smeriții, cu harul lui Dumnezeu, dar și prin nevoița noastră zilnică, nevoița pocăinței și a împlinirii sfintelor Lui porunci, dobândim posibilitatea de a ne desfăta de această binecuvântare a lui Dumnezeu, unirea cu El, de a ne bucura mult și în această viață, dar și de a dobândi fericirea veșnică.

Să mulțumim neconținut Domnului celui Sfânt pentru darul îndumnezeirii, care este darul dragostei Lui. La dragostea Lui să răspundem cu dragostea noastră. Dumnezeu vrea și dorește cu ardoare să ne îndumnezeim. De altfel pentru aceasta S-a și făcut om și a murit pe Cruce. Ca să strălucească ca soarele în mijlocul sorilor, ca Dumnezeu în mijlocul dumnezeilor.

CUPRINS

Prolog.....	5
Îndumnezeirea – scopul vieții omului	9
Întruparea lui Dumnezeu – temeiul îndumnezeirii omului	14
Contribuția Născătoarei de Dumnezeu la îndumnezeirea omului	20
Biserica – spațiul îndumnezeirii omului	25
Îndumnezeirea este posibilă prin lucrarea energilor necreate ale lui Dumnezeu	31
Premizele îndumnezeirii	39
Experiențe ale îndumnezeirii	49
Mulți oameni nu reușesc să ajungă la îndumnezeire	57
Consecințele înaintării pe calea îndumnezeirii	62
Consecințe ale urmării căii care nu duce la îndumnezeire	66